

I. Η τραγικότητα της ζωής και της ποίησης Baudelaire και Καρυωτάκης

Στο ποιητικό έργο του Charles Baudelaire (1821-1867), το οποίο ταυτίζεται με την εκκίνηση της νεοτερικότητας, διαμορφώνεται μια εντελώς νέα σχέση με την αρχαιότητα.¹ Απέναντι στην ιδανική ομορφιά της κλασικής τέχνης στήνεται το «μοντέρνο “φθαρμένο κάλλος”», απέναντι στον μυθικό ήρωα ορθώνονται οι μοντέρνοι ήρωες, «η πόρνη, ο οπιοφάγος, ο flâneur, ο bohème, ο περιθωριακός maudit», στον ηρωικό θάνατο αντιπαρατίθεται η αυτοκτονία.² Παρ' όλη όμως την εστίασή του στο παρόν, το μπωντλαϊρικό λογοτεχνικό έργο αναδύει μια αίσθηση τραγικότητας. Η αποτυχία του υποκειμένου να προσεγγίσει το Ιδανικό (Idéal), η αδυναμία του να ξεφύγει από τον εαυτό του δημιουργεί μια αίσθηση εξορίας³ και κοινωνικής μοναξιάς, αφού το ποιητικό υποκείμενο-ποιητής δεν μπορεί ούτε να αλλάξει την πραγματικότητα μέσω της ποίησής του ούτε να αλλάξει το ίδιο. Ως μόνη, αναπόφευκτη διέξοδος προβάλλει η κατάργηση της ύπαρξης, η βύθιση στο άγνωστο του θανάτου.⁴ Είναι η συνειδητοποίηση της αδυναμίας του να βρει την ευτυχία λόγω της κακής του μοί-

---

1. Βλ. W. Benjamin, *The Writer of Modern Life. Essays on Charles Baudelaire*, Harvard University Press, 2006, σ. 110.

2. Βλ. Α. Τσιριμώκου, «Η λυρική μουσολογία του Μπωντλαίρ και του Καρυωτάκη», *Εσωτερική ταχύτητα*, Αθήνα, Άγρα, 2000, σ. 206.

3. Βλ. B. Wright, «Baudelaire's poetic journey in *Les Fleurs du Mal*», R. Lloyd (επιμ.), *The Cambridge Companion to Baudelaire*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, σ. 41.

4. Βλ. B. Wright, *ό.π.*, σ. 47.

ρας –που δεν είναι παρά ο ίδιος του ο εαυτός– που καθιστά το υποκειμένο του σύγχρονου κόσμου τραγικό ήρωα.⁵

Καθώς «η μπωντλαιρική χρωστική διαχέεται στο σύνολο του καρνωτακικού έργου»⁶ αφήνει εδώ κι εκεί στίγματα της τραγικότητας που διαπερνά τη λογοτεχνική παραγωγή του Γάλλου ποιητή.

*Άλογα μαύρα, θίασος ιπποδρομίου, πετούνε
οι σκέψεις τώρα, φεύγοντας τη μάστιγα του λόγου.
Κι είμαι ένας κλόουν τραγικός, που οι άνθρωποι θα δούνε
να παίζεις, να συντριβεται με την οπλή του αλόγου.*

([Άλογα μαύρα...])

Δεν είναι η μοναδική φορά που εμφανίζεται η λέξη «τραγικός» σε ένα από τα «Ελεγεία» της συλλογής *Ελεγεία και Σάτιρες* (1927) του Κ. Γ. Καρυωτάκη. Επανέρχεται στο [*Ποια θέληση Θεού...*],

*Ποια θέληση θεού μας κυβερνάει,
ποια μοίρα τραγική κρατάει το νήμα
των άδειων ημερών που τώρα ζούμε
σαν από μια κακή, παλιά συνήθεια;
([Ποια θέληση θεού...])*

ενώ είχε εμφανιστεί για πρώτη φορά στο ποίημα «Μπαλάντα στους άδοξους ποιητές των αιώνων» από τα *Νηπενθή* (1921):

*Του κόσμου η καταφρόνια τούς βαραίνει
κι αυτοί περνούνε αλύγιστοι κι ωχροί,
στην τραγική απάτη τους δομένοι
πως κάπου πέρα η Δόξα καρτερεί,*

5. Βλ. A. Ranson, «Mon semblable, ma mère: Woman, subjectivity and escape in *Les Fleurs du Mal*», *Paroles gelées* 11.1 (1993) 31.

6. Α. Τσιφιώκου, «Ποιητική αλχημεία: Μπωντλαίρ - Καρυωτάκης», *Εσωτερική ταχύτητα*, ό.π., σ. 213-214.

*παρθένα βαθυστόχαστα ιλαρή.
Μα ξέροντας πως όλοι τούς ξεχνούνε,
νοσταλγικά εγώ κλαίω τη θλιβερή
μπαλάντα στους ποιητές άδοξοι που 'ναι.
(«Μπαλάντα στους άδοξους ποιητές των αιώνων»)*

Όσο για τη λέξη «τραγωδία» εμφανίζεται στους «Ιδανικούς αυτόχειρες»

*Ήταν η ζωή τους, λένε, τραγωδία.
Θεέ μου, το φριχτό γέλιο των ανθρώπων,
τα δάκρυα, ο ιδρώς, η νοσταλγία
των ουρανών, η ερημία των τόπων.
(«Ιδανικοί αυτόχειρες»)*

καθώς και στην αρχή του σημειώματος που έγραψε ο ποιητής λίγο πριν από την αυτοκτονία του (1928): «Είναι καιρός να φανερώσω την τραγωδία μου». Ήταν άραγε αυτή η προσωπική μαρτυρία που αποτέλεσε την αφορμή για την εμμονή της κριτικής στην τραγική διάσταση της ποίησης του Καρυωτάκη; Ίσως. Πάντως οι κριτικοί αναφέρονται στην τραγικότητα τόσο του ποιητικού του έργου όσο και της ζωής του ποιητή, ιδίως μετά την αυτοκτονία του, γεγονός μάλλον αναμενόμενο.⁷

---

7. «Ο Τ. Άγρας, σε ένα κείμενο που έγραψε επί τη αναγγελία της αυτοκτονίας του Καρυωτάκη, διατείνεται ότι “μετρώντας τη Ζωή με το μέτρο της Ποιήσεως, κι από την άποψη της Ποιήσεως”, η αυτοκτονία του Καρυωτάκη δεν έχει άλλη “αυτοτελή σημασία” παρά μόνον εκείνη της “κύρωσης” του έργου του, δίνοντάς του “το χρίσμα του Αληθινού”. Σε αυτή την κρίση του Άγρας, πρωτοδιατυπώνεται ξεκάθαρα η συλλογιστική που τροφοδοτεί και χαρακτηρίζει όλη τη μετέπειτα κριτική του Καρυωτάκη. Αυτή η συλλογιστική συνίσταται στο ότι η ζωή και το έργο του ποιητή αποτελούν μια άρρηκτη ενότητα, ή όπως λέει αλλού ο Άγρας, “ζωή και τέχνη γίνονται ένα... μαζί αρχίζουν, προχωρούν και τελειώνουν”. Σ’ αυτή την άρρηκτη ενότητα, η ζωή και το έργο ή ο άνθρωπος και η ποίηση, βρί-

Ο πρώτος που διατυπώνει τη σύνδεση τραγικής ζωής και τραγικότητας του ποιητικού έργου του Καρυωτάκη είναι ο Κλέων Παράσχος: «Ό,τι ευθύς εξ αρχής κάνει εντύπωση στη νέα συλλογή του Καρυωτάκη [...] είναι η τραγική του φιλοσοφία, η “απελπισμένη” [...]. Αισιόδοξοι μπορούν να είναι μόνον οι μωροί. Όποιος όμως αντίκρισε [τη] ζωή στην ουσία της και δεν θέλει (ή δεν μπορεί) να ξεγελά ούτε τον εαυτό του ούτε τους άλλους, δεν είναι δυνατόν παρά να είναι τραγικός. [...] Είναι τόσο έμφυτο και βαθύ το τραγικό αυτό αίσθημα στον Καρυωτάκη, ώστε νομίζεις ότι η μόνη πραγματικότητα γι’ αυτόν είναι η στιγμή του θανάτου, το μόνο γεγονός στο οποίο συνοψίζεται όλη η ζωή, ο θάνατος. [...] Σχεδόν μπορεί να πει κανείς ότι δεν συναντά στην ποίησή του άλλον τόνο από τον τραγικόν αυτόν».⁸ Είναι η τραγική φιλοσοφική θεώρηση της ζωής που εκφράζεται στην ποίηση του Καρυωτάκη ή η τραγική μοίρα του που «επικυρώνει» την τραγική διάσταση της ποίησής του, όπως υποστηρίζει ο Τέλλος Άγρας; «Αλλ’ η προσοχή μου, η ως το πάθος περιέργειά μου, δεν μπόρεσε να διεισδύσει ως το πραγματικό νόημα παρόμοιων στίχων, για να συμπεράνω πως η ίδια τραγική μοίρα του Βιζυηνού εβάραινε επάνω στη σκέψη, στην ύπαρξη, στην ψυχή του Καρυωτάκη. Για να κυ-

---

σκονται σε μια σχέση αμοιβαίου ορισμού και έκφρασης. Επομένως, η ποίηση κρίνεται ως προς την πιστότητά της σε σχέση με τη ζωή και αντίστροφα. Έτσι, για την κριτική, η αυτοκτονία βεβαιώνει αυτή την πιστότητα, πιστοποιεί το γνήσιο της γραφής και της υπογραφής, απονέμοντας στον Καρυωτάκη και την ποίησή του τον τίτλο της Ελικρινείας». (Γρ. Πασχάλιδης, «Ο θάνατος του συγγραφέα και η αυτοκτονία της κριτικής», περ. Διαβάζω, τεύχ. 157, 17 Δεκ. 1986, σ. 126.)

8. Κλ. Παράσχος, «Ένας αντιπροσωπευτικός λυρικός», στο Γ. Π. Σαββίδη - Ν. Μ. Χατζηδάκη - Μ. Μητσού, *Χρονογραφία Κ. Γ. Καρυωτάκη*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1989, σ. 214-219.

ρώσει λοιπόν το έργο του, δεν έμενε να έρθη, παρά ο θάνατος.⁹ Εξάλλου το τραγικό είναι εμφανές στο έργο του, όπως διαπιστώνει ο Άγρας: «Στον Καρυωτάκη το χρώμα αυτό είναι το σταχτί και άσπρο, το τραγικό, το “exasperé”, όπως θα ’λεγε ο Βερλαίν, ερμηνεύοντας έναν από τους “αγνοημένους” ποιητάς του καιρού του».¹⁰

Η σύνδεση ζωής και ποιητικού έργου εξελίσσεται σταδιακά σε ταύτιση: «Φανερή αυτοβιογραφία, ως ένα σημείο, η ποίησή του. Και πράγματι, όλον αυτό τον καιρό, ως άνθρωπος της κάνει τις πιο απίστευτες εξομολογήσεις, κι εκείνη με τη σειρά της σε μας. Ωστόσο, ενώ τα λόγια της μας συγκινούσαν όπως τα λόγια όλων των αληθινών ποιητών, την αλήθεια του προσωπικού δράματος που έκρυβαν δεν θα την πιστέψουμε (μα ούτε και ήταν απαραίτητο να την πιστέψουμε) παρά μόνον ύστερ’ απ’ το τραγικό τέλος του, που υπήρξε και η φοβερότερη απόδειξη ειλικρίνειας που δόθηκε ποτέ χωρίς να ζητηθεί».¹¹ Μια ποίηση αυτοβιογραφία ή μήπως ορθότερα ημερολόγιο, που χρειάστηκε «το τραγικό τέλος» για να επισφραγιστεί; Και γιατί άραγε χρειάζεται η ποίηση επιβεβαίωση, επικύρωση; Εκτός αν είναι ιστορία μιας ζωής. Αν είναι έτσι, η τραγικότητα της ζωής προϋπάρχει του λογοτεχνικού έργου και έρχεται εκ των υστέρων να πιστοποιήσει την αυθεντικότητά του. Άποψη που εξελίσσεται σε κοινό τόπο: «Οι άνθρωποι θυμήθηκαν την τραγική ζωή του κι ανακάλυψαν άξαφνα πως αυτή η τραγικότητα είχε φιλτραριστεί σε μια καλά συγκροτη-

---

9. Τ. Άγρας, «Κ. Γ. Καρυωτάκης», περ. *Νέα Εστία*, τεύχ. 16-40 (15 Αυγ. 1928) 727.

10. Τ. Άγρας, «Ο Καρυωτάκης και οι Σάτιρες», στο Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Ποιήματα και πεζά*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα, Ερμής, 1984, σ. 215.

11. Τ. Μαλάνος, *Βάρναλης, Αυγέρης, Καρυωτάκης*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1983, σ. 122.

μένη, δομημένη, λεπτεπίλεπτη αλλά και κάπως μοντερνίζουσα για την εποχή εκείνη, ποίηση».¹² Η επιμονή του Αντρέα Καραντώνη στη σύνδεση αυτή είναι χαρακτηριστική, καθώς τονίζει «αυτή τη λυρική απελπισία, αυτή τη βέβαιη και σκληρή τραγικότητα από τη γενική αποτίμηση της ζωής»,¹³ αναφέρεται σε «σφιγμένα τραγικά τα χείλη»¹⁴ και υπογραμμίζει την «τόσο ουσιαστική και [...] με τόση οξεία τραγικότητα και τόλμη βγαλμένη στο φως εξομολόγηση».¹⁵

Από πού απορρέει αυτή η τραγική αίσθηση της ζωής; Μήπως φταίει «το περιβάλλον»; «Η τραγωδία του Καρυωτάκη, το δράμα ολάκερης της γενιάς του [...] έχει την πηγή του στο σκεπτικισμό που τον οδήγησε η απουσία ζωντανών ιδανικών, ικανών να εμπνεύσουν την αναγκαία για τη ζωή πίστη».¹⁶ Μήπως η κοινωνία; «Την έχθρα και την αδιαφορία των ανθρώπων γνώρισε ο Καρυωτάκης, την τραγική απομόνωσή τους μέσα στα πλαίσια μιας αποσυνθεμένης κοινωνίας, κι αυτήν αποτυπώνει και στο έργο του».¹⁷ Ή η «εποχή»; «Αναθυμάμαι όχι μόνο τους ποιητές μας· αναθυμάμαι τους στρατευμένους στην κοινωνική επανάσταση: Ήταν θεωρητικά αισιόδοξοι, ψυχικά όμως, δίχως να το ξέρουν, απεγνωσμένοι της αισιοδοξίας. Δε δίνεις τη ζωή σου, τα νιάτα σου, την υγεία σου, όταν όλα τα βλέπεις ωραία. Χρειάζεται μια τραγική προδιάθεση για να γίνεις παρανάλωμα ενός ονείρου. Και το τραγικό πνεύμα μπορεί να είναι λυτρωμένο, δεν είναι όμως ποτέ μακάριο».¹⁸ Μήπως η αιτία είναι ψυχολογική;

---

12. Α. Καραντώνης, «Ο Κώστας Καρυωτάκης και η εποχή μας», *Από τον Σολωμό στον Μυριβήλη*, Αθήνα, Εστία, χ.χ., σ. 291.

13. Α. Καραντώνης, *ό.π.*, σ. 290.

14. Α. Καραντώνης, *ό.π.*, σ. 291.

15. Α. Καραντώνης, *ό.π.*, σ. 293.

16. Β. Βαρίκας, *Κ. Βάρναλης, Κ. Καρυωτάκης*, Αθήνα, Πλέθρον, 1978, σ. 153-154.

17. Β. Βαρίκας, *ό.π.*, σ. 164.

«Ίσως ήταν από το πλήθος εκείνο των άμοιρων πανικόβλητων τραγικών που “είναι άνθρωποι με την κακή ώρα μέσα τους”». ¹⁹ Ή πρόκειται για οντολογικό πρόβλημα, άλυτο, και εξ ορισμού τραγικό; «Όπως και στο “Καύκαλο”, αλλά οξύτερα και πολύ πιο εκτεταμένα, ο Καρυωτάκης ξεκινάει κι εδώ [“Τρεις μεγάλες χαρές”] με την πρόθεση να μας δείξει, μέσα από τρία ανόμοια μεταξύ τους στιγμιότυπα, πόση τραγικότητα έχει από τη φύση της η ζωή, τί αδικία και τί σκληρότητα υπάρχει στην όλη διάρθρωση της κοινωνίας και πόσο η μοίρα κι η υπαρξη του ανθρώπου είναι στην ουσία τους τραγικές, ώστε μονάχα ο παραλογισμός, η μέθη κι η ψευδαίσθηση της ερωτικής ευδαιμονίας μπορούν στιγμιαία να τον κάνουν να ξεχαστεί και να ξεχάσει». ²⁰

Αν καταφέρουμε λοιπόν να αποκρυπτογραφήσουμε την έννοια του τραγικού αισθήματος στη ζωή του Καρυωτάκη, θα συλλάβουμε στην ουσία της την τραγική διάσταση της τέχνης του; «Αν ο καρυωτακικός ορισμός του τραγικού είναι η αποστασιοποιημένη (“να πληροφορηθώ”, “χωρίς... να τις αισθανθώ”) και ματαιωμένη σύλληψη της αυθεντικής λυρικής έκφρασης (“συγκινήσεις”)· αν μ’ άλλα λόγια, η ειρωνεία δεν είναι παρά το είδωλο της μελαγχολίας που καθρεφτίζεται, τότε στο πρώτο μέρος της αποχαιρετιστήριας επιστολής περιγράφεται, από την άλλη όχθη πλέον, η ποιητική του, ως η μέχρις εσχάτων προσήλωσή του σε ό,τι μη αυθόρμητο και αφελές. Εφηβική περιέργεια, νευροπάθεια και ακηδία αποτελούν τον μοντέρνο ορι-

---

18. Άγγ. Τερζάκης, «Η ανώνυμη ιστορία», εφημ. *Το Βήμα*, 18.1.1967.

19. Στ. Βαβούρης, «Ήταν λίγο μακρύς ο φουκαράκος», περ. *Η λέξη*, τεύχ. 79-80 (Νοέμβ. - Δεκ. 88) 817.

20. Κ. Στεργιόπουλος, «Το πεζό έργο του Καρυωτάκη», περ. *Νέα Εστία*, τεύχ. 1065 (15 Νοεμβ. 1971) 1528. Βλ. και του ίδιου, «Ο Καρυωτάκης μαρτυρία και διαμαρτυρία», περ. *Το Δέντρο*, τεύχ. 175-176 (Καλοκαίρι 2010) 135.

σμό του τραγικού ύφους και περιγράφουν επαρκώς την ασθένεια της εποχής». ²¹

II. «Ήταν η ζωή [μου], λέ[ω], τραγωδία»

Είναι γεγονός ότι η αυτοκτονία του ποιητή αποτέλεσε σε μεγάλο βαθμό δεσμευτικό ερμηνευτικό όρο για το λογοτεχνικό του έργο. ²² Ή, ορθότερα, το «τραγικό τέλος» ²³ του χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον όχι μόνο για την εκ των υστέρων κατανόηση της «τραγικής» ζωής του αλλά και για την «ανάγνωση» της τραγικότητας του έργου του.

Για ποιο λόγο η αυτοκτονία αποτελεί «τραγικό τέλος» δεν

21. Ι. Ναούμ, *Μειδιάμα αλγεινόν (1860-1930). Η ποιητική του κλαυσίγελου και ήχη της ρομαντικής γενεαλογίας της*, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ, 2007, σ. 181 (δακτυλογραφημένη διδακτορική διατριβή).

22. «Ακόμη και η πρόσφατη ιστορία της καρυωτακικής πρόσληψης επιβεβαιώνει ότι συνήθως η κριτική και αναγνωστική ματιά στην ποίησή του διαθλάται μέσα από τον, τουλάχιστον μεγεθυντικό, φακό της αυτοχειρίας του. Το διώνυμο (καρυωτακική) ποίηση και (εθελούσιος) θάνατος εξακολούθησε να είναι η ρίζα του φαινομένου που ως σήμερα μπορούμε να ονομάζουμε, καταχρηστικά έστω, “καρυωτακισμό”· με την έννοια ότι ο ποιητής και άνθρωπος Καρυωτάκης, το ποιητικό πρόσωπο και το μυθοποιημένο προσωπείο, αφεύκτως συνδεδεμένα, παρέμειναν παρόντα ή/και δρώντα στο προσκήνιο της φιλολογίας, της κριτικής και της ποίησης». (Ε. Γαραντούδης, «Μια νέα κριτική κατάσταση για τον Καρυωτάκη», περ. *Νέα Εστία*, τεύχ. 1742, Φεβρ. 2002, σ. 299.)

23. «Δεν πάει καιρός που ο άμοιρος ο Καρυωτάκης έγραψε το τραγούδι του “Ιδανικοί Αυτόχειρες” – κι όμως με μια τραγική αποφασιστικότητα, κάπως αταίριαστη με το μελαγχολικό τύπο του καθημερινού ιδανικού αυτόχειρα, ο ποιητής έκανε το ποίημα πραγματικότητα, αλλάζοντάς του, με μια βέβαιη νότα, τον τελευταίο στίχο της τελευταίας στροφής». (Αμ. Χουρμούζιος, «Εκείνοι που φεύγουν... Κώστας Καρυωτάκης», περ. *Νέα Επιθεώρηση*, τεύχ. 8, Αύγ. 1928, σ. 254.)